

पुनर्जागरणकालय् नेपालभाषा साहित्यया विधागत विकास

रविन श्रेष्ठ

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रिवि
rabin.shrestha@cdnb.tu.edu.np
DOI: 10.3126/hj.v15i2.70680

सार

पुनर्जागरणयात पुनर्जन्म (Rebirth) नं धाइ अर्थात पुनर्जागरणया शाब्दिक अर्थ हाकनं दनेगु खः । प्राचीनकाल (ने.सं.६२५-९६७)य् च्वन्त्याय्धुंकूगु नेपालभाषा साहित्य माध्यमिककाल (पुनर्जागरण न्हयःया ई ने.सं.९६७-१०२९ य् वयाः भन थुकिया अस्तित्व न्हावनीगु अवस्थाय् थ्यन । थुगु अवस्थाय् थ्यंगुया छगू हुनि उगु ईया राणा शासकतय्गु नेपालभाषा प्रति नकारात्मक दृष्टिकोण खःसा मेगु नेपालभाषा साहित्य ईकथंया ह्युपाःलिसें न्ह्याःवनेमफुगुलिं नं खः । उबलेया ल्याय्महतसैं न्ह्यलं चाय्काः नेपालभाषा साहित्य विकासया लागि जागरण हल । नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरण ईया घटना विधागतकथं व्याख्या जूगु मदु । थ्व च्वसुया उद्देश्य नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरण ईया घटना व साहित्ययात विधागतकथं उजागर याय्गु खः । थुकिया नितिं ने.सं.१०२९ निसें ने.सं.१०५० (बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिका बन्द याःगु ई)तकया ईयात पुनर्जागरणकाल ब्वःछय्गु दु । पुनर्जागरण कालय् गद्य साहित्य दुने थीथी विधा विकास जूगु खनेदु । पद्य साहित्य थीथी साहित्यकारपनिगु कविता पिहांवल । थ्व हे कालय् नाटक, भाषा व्याकरण, अनुवाद साहित्य, भूमिका च्वय्गु परम्परा, पाठ्यसफु, पत्रकारिता व थीथी संघ-संस्थाया नं विकास जुल ।

मुख्यवः गद्य, नेपालभाषा, पद्य, पुनर्जागरण, साहित्य

पृष्ठभूमि

पुनर्जागरणया शाब्दिक अर्थ हाकनं दनेगु खः । थ्व खँवः दकलय् न्हापां १४गू शदी रेनाँसा (Renaissance) या नाम छयःगु खः । युरोपय् धर्म, ईश्वर, स्वर्ग, नर्क, अन्धविश्वासं थाय् कयाचंगु विरोधय् मानवीय सिर्जनाप्रति औँस्थां जाइगु सांस्कृतिक, सामाजिक जागरणहय्त छयःगु खः । युरोपय् १५-१६औं शताब्दी थ्व खँवः बांलाक स्थापित जुल । तर थुकियानितिं माःगु तयारी १३-१४औं शताब्दी पाखे हे खने दय्धुकल (तुलाधर, ने.सं.११२०) । मध्ययुगय् तनाचंगु मनूया 'अस्मिता' व 'व्यक्तित्व'या पुनर्जन्म जूगु युग पुनर्जागरण खः । युरोपय् थ्व पुनर्जागरण अभियानयात म्वाकेत ई.सं. १४४० पाखे जर्मनीया Gutenberg पाखे प्रिन्टिङ्ग प्रेसया आविष्कार जुल । उकिं यानाः सफू ल्हातील्हाती थ्यन (प्रधान, ने.सं.१११३) । ग्रीसेली प्राचीन ग्रन्थत थीथी भासं अनुवाद जुइवं युरोपेली चिन्तन शैली नं ह्युपाः वल । गुकिं यानाः सांस्कृतिक पुनर्जागरण विश्वय् न्यनावन ।

भारतय् नं भारतेन्दु हरिश्चन्द्रया नेतृत्वय् ने.सं.१९८ निसें ने.सं.१०२०तक राष्ट्रियता, सामाजिक सुधार, भाषिक सुधार व समृद्धिया ज्याखँ आन्दोलनकथं हे न्ह्यात । थुकियात भारतया पुनर्जागरण आन्दोलनकथं काल । भारतय् वःगु राजनैतिक, सामाजिक, भाषिक चेतना व जागरणया प्रभाव नेपालभाषाय् नं लात । प्राचीनकाल (ने.सं.६२५-९६७) य् च्वन्त्याय्धुंकूगु नेपालभाषा साहित्य माध्यमिक काल (पुनर्जागरण न्हयःया ई ने.सं.९६७-१०२९)य् वयाः भन थुकिया अस्तित्व न्हावनीगु अवस्थाय् थ्यन । थुगु अवस्थाय् थ्यंगुया छगू हुनि उगु ईया राणा शासकतय्गु नेपालभाषा प्रति नकारात्मक दृष्टिकोण खःसा मेगु नेपालभाषा साहित्य ईकथंया ह्युपाःलिसें न्ह्याःवनेमफुगुलिं नं खः (तुलाधर, ने.सं.११२०) । नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरणकालतक थ्यबले थीथी साहित्य विकास जुल, तर विधागतकथं व्याख्या जूगु खनेमदु । उकिं नेपालभाषा साहित्यय् विधागत स्वरूपया ह्याकिं वनाच्वनः। च्वसुया उद्देश्य नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरण ईया घटना व साहित्ययात विधागत स्वरूप ह्याकिं वंगु यात विधागतकथं व्याख्या यानाः न्ह्यव्यय्गु खः ।

विधि

थ्व अध्ययनयानितिं माःगु समग्री पुस्तकालयपाखें मुंकातःगु दु । थ्व अध्ययनया सीमाकथं ने.सं.१०२९ स निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं बौद्ध धर्मया महायानी ग्रन्थ “एकविंशति प्रज्ञापारमिता” या दकल्य न्हापांया २१ पु सिलः नेपालभाषां भावार्थ च्वयाः दकल्य न्हापां ध्वाना आँखलं पिथनादीसां निसें बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिका बन्द याःगु ई ने.सं.१०५० तकया ईयात पुनर्जागरणकाल क्वःछ्यूलगलिं ऐतिहासिक विधि छ्यलागु दु । अथेंतु थ्व च्वसु अभिलेखीय सिद्धान्तकथं व्याख्या जूगुलिं वर्णनात्मक विधि छ्यलागु दु ।

नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरण

नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरणकाल सिबें न्ह्यः काव्य विधाया विकास जूगु खः । मल्लकालय् काव्य सृजना उप्चःयानाः लाय्कुली दुथ्याःपिं भाइभारदारतसें याइगु खः । नेपाःया शासकतसें शासन शक्ति थःगु ल्हाःती लाकेगु नितिं थीथी कथया षडयन्त्र यात । छगू भाषा छगू धर्मया नीति लागु यात । देशय् जागरण व चेतनाया लहर ह्यत पंगः थना बिल । पंगः थनीपिं शासकपाखें ग्याःपिं जनतां थःपिनिगु सृजना प्रवृत्ति भक्ति काव्यपाखे न्ह्याकल । प्राचीनकालया कविपिनिगु प्रवृत्तिसिबें थुगु ईया कविपिनिगु भक्ति काव्यया प्रवृत्ति पाः । थुगु ईया कविपिनिगु भक्ति काव्य देव देवीपिनिगु स्तुति औराधनाया पलेसा सन्त उपदेशात्मक प्रवृत्तिं जाःगु काव्य जुइगु खः । साधु सन्तया रूपय् थुमिसं निर्गुण भक्ति काव्यया धाः न्ह्याकल (तुलाधर, ने.सं.११२०) । थुकिं यानाः नैराश्यतां जाःगु काव्य साहित्य पिहांवल । अथेखःसां उबलेया ल्याय्महतसें न्ह्यलं चाय्काः बौद्ध धर्म, इतिवृत्तात्मक कविता, नैतिक शिक्षा, मातृभाषा शिक्षा व जागृतिसूचक सुधारवादी गद्य व पद्यया लँ ज्वन । “हय् मस्त दँ दँ, मिखा निगलं कं कं” धैगु व्याहांचुलि सः धर्म व नीतिया क्षेत्रय् पिचाल । धर्मया क्षेत्रय् रुढिवादि व अन्धविश्वासं हा कयाच्वंगु खनाः ने.सं.१०२९ स निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं बौद्ध धर्मया महायानी ग्रन्थ ‘एकविंशति प्रज्ञापारमिता’या दकल्य न्हापांया २१ पु सिलः नेपालभाषां भावार्थ च्वयाः दकल्य न्हापां ध्वाना आँखलं पिकयादिल । थथे धर्मया लिधंसाय् भाषा व साहित्य च्वन्त्याकेत याःगु कृतः पुनर्जागरण काल न्ह्याःगु ईकथं काइ (मल्ल, ने.सं.१०९९) । ‘एकविंशति प्रज्ञापारमिता’ दकल्य न्हापां ध्वाना आँखलं पिकासांनिसें ने.सं.१०५० अर्थात् धर्मादित्य धर्माचार्य नेपालभाषा साहित्य, संस्कृति व धर्मया उत्थानया ज्या यानाच्वंगु तत्कालीन राणा सरकारया सह याय्मफुत । नेपालभाषा व नेपालभाषा साहित्यया नं मुखपत्र घोषणा यानातःगु बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिका जनताया विद्रोहया पत्रिका थें ताय्काः ने.सं.१०५० स बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिकायात दिकेबिल । थुगु ईतकया दुने नेपालभाषा व नेपालभाषा साहित्यया विकासया लागि जागरण वःगु ई खः । उकिं थुगु च्वसुइ नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरण ई ने.सं.१०२९-१०५० तकया ईतकयात काःगु दु ।

नेपालभाषा साहित्यया नितिं पुनर्जागरणकाल अर्थात पुनर्जागरण आन्दोलन (ने.सं.१०२९-१०५०) तसकं मूवंगु काल खः । उगु पुनर्जागरण आन्दोलनया उद्देश्य भाषा साहित्य थकाय्गु । मस्तयत्त मांभासं व्वंकाः याकनं शिक्षित याय्गु । थःपिनिगु हे रञ्जना व नेपाल लिपिं च्वय् व्वने सय्काः थ्व भाषाया प्राचीन वाङ्मय व साहित्य अनुसन्धान अध्ययन याय्गु । न्हून्हुगु पद्य रचना यानाः प्रचार प्रसार याय्गु व कलकत्ता विश्वविद्यालयया पाठ्यक्रमय् नेपालभाषा साहित्य दुथ्याकेगु, अध्ययन ज्या न्ह्याकेगु खः (वैद्य, ने.सं.११०४) ।

चन्द्र शमशेरया निरंकुश शासनकालय् साहसी ल्याय्महिपिं निष्ठानन्द वज्राचार्य, सिद्धिदास अमात्य, जगतसुन्दर मल्ल, योगवीरसिंह, धर्मादित्य धर्माचार्यपिन्सं नेपालभाषाया आधुनिक साहित्य व्वलंकेत माःगु रचनात्मक व सिर्जनात्मक लकस लुइकाःत्वतल । थ्व इलय् नेपालभाषाया गद्य, पद्य साहित्य, भूमिका, भाषा व्याकरण, पाठ्यसफू, अनुवाद साहित्य व पत्रकारिता, थीथी खलःया विकास जुल ।

गद्य साहित्य

गद्यया विकास याय्त सकसिनं नेपाल लिपिया पलेसा देवनागरी लिपिं च्वय्गुयात । ल्हातिं जक च्वयाच्वंगु नेपालभाषाया साहित्य ध्वाना आँखलं पिथन । मचातयत्त याकनं आँखः सय्केत मांभासं हे आँखः व्वंकेमाःगु खँय् बःबिल । व्वनेज्वलं पाश्चात्य ढंगं च्वययाहल । पाश्चात्य साहित्यया अनुवाद यानाः नेपालभाषाय्

दुतिन । भाषाप्रेमीपिके नेपालभाषा विकास यायुगु भावना जक दनावःगु मखु शिक्षाया दुने नेपालभाषा दुध्याकेत भाषिक आन्दोलन नं न्ह्याकल (वज्राचार्य, ने.सं.११२९) ।

बाखं

पुनर्जागरण कालय् निष्ठानन्द वज्राचार्य, सिद्धिदास अमात्य व जगतसुन्दर मल्लपिन्सं गद्य साहित्यया छगू विधा बाखं विकास यात ।

क) ललितविस्तर

निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं ने.सं.१०३०-१०३४ तक थानाः ललितविस्तर पिथनादिल । वयकलं भिदंतक थाय् थासय् बाखं कनादिल । थम्हं कनागु बाखनं तत्कालीन जनसमुदायं येकुगुलिं थुज्वःगु बाखंयात लिखितकथं तय्माःगु विचाः यानादिल । उगु इलय् ल्हातं हे सफू च्वयाः पिकाइगु खः । उकिं यानाः जनसमुदायया दथुइ न्यकभनं थ्यंके मफुत । थुजोगु समस्या ज्यंकेत नेपालभाषाय् दकले न्हापां थासा आंखलं सफू पिकयादिल । वयकलं पुलांगु भासं मच्चःसे गथे नवाइगु खः अथे हे यानाः ललितविस्तर च्वयादिल । वयकःया थ्व पलाः नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरणया व्याहांचुलि सः खः । थुकिंयानाः नेपालभाषाया च्वज्याया इतिहासय् ह्यूपाः वल । निष्ठानन्दं बौद्ध ग्रन्थजक च्वःगु जूसां चित्तधरं वयकःयात 'गद्यगुरु' धयादिल (तमोट, ने.सं.१११८) । उबलेनिसं भीसं गथे नवात अथे हे च्वयाहल तर नेपालभाषा नवाइपिं थीथी समुदायया मनू दुगुलिं वयकःपिन्सं थःथःगु समुदायकथं भाय् ल्हाइगुलिं उकथं हे च्वयगु यानाहल । गुकिं यानाः नेपालभाषा च्वज्याय् एकरुपता मजुयाः आपालं समस्या वःगु खनेदु । थुज्वःगु समस्या उप्चः यानाः शैक्षिक क्षेत्रय् जूगु दु ।

हरितालिका भ्वंतय् थानातःगु थुगु ग्रन्थ मूल संस्कृतय् च्वयातःगु ललितविस्तर ग्रन्थया शब्द शब्दया भावानुवाद मखुसे फयांफक्व लिक्क हय्त कुतः यानादीगु दु । वयकलं थ्व ग्रन्थ अनुवाद यानादीबले ने.सं.७५१-८०१ स येँ, यल व ख्वपय् च्वयातःगु थीथी ग्रन्थ स्वयाः संग्रह यानादीगु खः (वज्राचार्य, ने.सं.१०९८) । त्वाःत्वालय् बाखं कनेत सृजना यानादीगु उगु ललितविस्तरय् श्रोतायात यइकथंया थीथी उपमा व्याख्या यानाः भगवान बुद्धया पूर्व जन्मनिसं निर्वाणगमनतकया खँ न्हेथनातःगु दु (वज्राचार्य, ने.सं.११२९) । थ्व सफू वयकःया भाषा प्रचार व धर्म अनुरागी स्वयां नेपालभाषाया लागि गद्य साहित्य विद्याया नितिं मूवंगु योगदान खः (मल्ल, ने.सं.१०९९) । निष्ठानन्दया ललितविस्तर सफू पिदने न्हेव नेपालभाषाय् थीथी गद्य साहित्य दुसां उगु सफुती न्हेथनातःगु गद्य शैली गथे न्वात अथे हे मजू ।

ख. शिवविलास बाखं

सिद्धिदास अमात्य गद्य व पद्य निगुलिं विधाय् ल्हाः न्ह्याःम्ह पुनर्जागरण कालया छम्ह वाङ्मयसेवी खः । गद्य साहित्य दुने लाःगु शिवविलास बाखं प्यंगू बयान दुगु सिद्धिदासया छपुजक बाखं सफू खः (हृदय, ११०२) । शिवविलास बाखं च्वःगु संवत् बाखं सफुती न्हेथनातःगु मदु । सिद्धिदास थःगु मिखाय् सफुती च्वयातःगु जीवनवृत्तयात दुवालाः स्वयंबले (वयकः ५२ दँ च्याला उमेरतकया दुने च्वःगु सफूया धलखय्) शिवविलासया बाखं दुध्याःगु खनेमदुनि । अथे खःसां थ्व सफू ने.सं.१०३९ (विसं १९७६ वैशाख सुदी १ रोज) निसं ने.सं.१०४७ दुने च्वःगु अनुमान याय्फु (वैद्य, ने.सं.१११२) । थ्व बाखनय् पुलांगु व न्हूगु बाखं निताया विशेषता दु । थुकी पुलांगु बाखनय् 'छगू देसय् छम्ह जुजु दु' धकाः बाखं न्ह्याकी थें थुकी नं 'नेपाल सहर कान्तिपुर नगरय् सुमन्त्रसिं नांया छम्ह महाजन दु' धकाः बाखं न्ह्याकातःगु दु । पञ्चतन्त्र व हितोपदेशया प्रभावं भंगःपन्थीतय्त नं पात्र यानाः श्लोक बियाः व हे श्लोकपाखें नीति शिक्षा बियातःगु दु । अथे हे न्हूगु बाखंया गुणकथं च्वमिं थःगु समकालीन समाज व सामाजिक विषयवस्तुयात चित्रण यानातःगु दु । थ्व बाखंनय् नेवाः पात्र तयाः येंया वंघः, असं, मरु व छेत्रपाटीया वर्णन यानातःगु दु । सिद्धिदास थः हे नं छम्ह बाखंया पात्र जुयाः न्ह्यलूवःगु दु । थथे न्हेव्वय्गु अभ्यास पुलांबाखनय् खनेमदु । शिवविलासया चरित्र- चित्रण व चरित्र विकास नं छसीकथं न्हेव्वयातःगु दु । कुसंगतं यानाः स्यनेधुंकुम्ह शिवविलासया भंगः लहीगु सोखं यानाः भंगःतय्त श्लोक व्वंकुव्वंकु स्यंस्यं हे थःगु नं बानी व्यवहार हिलाः ज्ञानी जूगु क्यनातःगु दु । आधुनिक मनोविज्ञानकथं मचातय्त शिक्षा वीबले मचातय्त

गुखेपाखे नुगः क्वसाः, उकियात हे विचाःयानाः शिक्षा वीमाः । मां भासं शिक्षा व्यूसा याकनं आँखः ग्वः म्हसीकाः च्वय्वनेफइ । थ्व बाखनय् नं भगः लहीगु सोख दुम्ह शिवविलासं व हे सोखपाखें शिक्षा काःगु क्यनातःगु दु । थुकिं थ्व बाखनय् बालमनोविज्ञानयात बांलाक न्हेव्वयातःगु दु (शाक्य, ने.सं.११३८) ।

शिवविलास बाखं सामाजिक विषयया नेपालभाषाय् न्हापांगु (वैद्य, ने.सं.१११२) मनोविश्लेषनात्मक, जीवन उपयोगी व शिक्षाप्रद न्हाबाखं खः (वज्राचार्य, ने.सं.११२९) । सिद्धिदासं शिवविलास बाखं च्वयाः गद्य विधाय् आधुनिक बाखं या पुर्वाधार तयार याःगु खः ।

ग. ईसपं दएकातगु बाखं

नेपालभाषाय् दकलय् न्हापां ध्वाना आँखलं पिदंगु ने.सं. १०२९ स निष्ठानन्द वज्राचार्यया धर्म सम्बन्धी सफू 'श्री प्रज्ञापारमिता देवीयागु एक विंशति श्लोकया भाषा सहित' खः । दकले न्हापां धर्मलिसे स्वापू मदुगु जगतसुन्दर मल्लया सफू *ईसपं दएकातगु बाखं* खः (केशरलाल, ने.सं.१११२-१३) । मचातय्त व्वकेत विश्वप्रसिद्ध बाखं *एसप्स फेबल्स* नेपालभाषां अनुवाद यानाः ने.सं.१०३५ स *ईसपं दएकातगु बाखं* पिथनादिल । ४७ पु बाखं दुगु थ्व अङ्ग्रेजी भाषाया बाखंयात नेपालभाषां अनुवाद यानाः विश्वप्रसिद्ध बाखं नेपालभाषाय् दुतिंगु खः । थ्व सफू नेपालभाषाय् अनुवाद साहित्य दुतिनेगु सुरुवात नं खः (वज्राचार्य, ने.सं.११२) ।

भारतय् रवीन्द्रनाथ ठाकुरपिन्सं 'थःगु भाषा थःगु भेष, थःगु संस्कृति थःगु देश'या नारा थ्वय्काचंगु वङ्गालया केन्द्रस्थान कलकत्ताय् उच्च शिक्षाया नितिं छुं ई च्वनाभाःम्ह जगतसुन्दर मल्लया नं राष्ट्रिय भावना व राष्ट्रिय शिक्षापाखे नुगः क्वसाःवन । देशय् न्ह्याकेत्यंगु शिक्षा पद्धति नं देया शिक्षा थकाय्त गुहालि मजुल । उगु शिक्षा खालि अंग्रेज उपनिवेशवादी थःगु स्वार्थ पूर्वकेत भारतय् न्ह्याकुगु शिक्षा पद्धतिया नक्कल जक खः धैगु ताय्कादिल (कर्माचार्य, ने.सं.१११२-१३) । थ्व खंयात विचाःयानाः पुनर्जागरण कालय् वय्कलं 'मथां आँखः सय्केसा मां भासं आँखः ब्वड दिस' धैगु छगू अमरवाणी न्हेथनादिल । मचातय्त थःथःगु मांभाषां शिक्षा वीमाः । थःगु मां भाषां ज्ञान व्यूसा याकनं थुइकाः काइ धैगु विचाःन्त्यव्वःयादिल । वय्कलं मस्तय्त व्वकेत व्वनेकुथि तकं चाय्काः नेपालभाषां शिक्षा बियादिल । दकले न्हापां वय्कलं थःगु कुलछें ख्वपया खौमाय् नेपालभाषाया माध्यमं अङ्ग्रेजी शिक्षा बिल । लिपा असनय् भायाः नं व ज्या न्ह्याकादिल ।

अनुसन्धानात्मक वस्तु परक निबन्ध व समालोचना

धर्मादित्यं गुथि दय्केमागुया कारण (बुद्ध सम्बत् २४७०), नेपालभाषा व थ्व या साहित्य (ने.सं.१०४७), श्री ३ महाराज चन्द्र शम्सेरया समाज सुधार कर्म (ने.सं.१०४७-४८) नेपालभाषाया पद्य साहित्य (ने.सं.१०४९), नेपाल सम्बत्, म्हपुजा व राष्ट्रियदिंया उत्सव आदि च्वसू न *बुद्ध धर्म व नेपालभाषा* पत्रिकाय् च्वयादिल । थुकी मध्ये नं नेपालभाषा व थ्व या साहित्य च्वसु तसकं मूवंगु च्वसु खः । थ्व नेपालभाषाया दकले न्हापांगु अनुसन्धान पत्र नं खः । थुकी नेपालया उत्पत्ति, नेपाल खंग्वःया उत्पत्ति, नेपाल व नेवार व हे धैगु खं, नेपालभाषाया उत्पत्ति, नेपालभाषाया आँखलया सम्बत्, व नेपाल लिपिया वारे न्ह्यथनातःगु दु (धर्माचार्य, ने.सं.१०४७) ।

भूमिका

नेपालभाषाया पुनर्जागरण कालय् गद्य साहित्यया विकासया भवलय् साहित्या सफुती भूमिका च्वय्गु ज्याया नं न्ह्याःगु खः । जगतसुन्दर मल्लं वय्कःया सफू *ईसपं दएकातगु बाखं* सफुती हसना नां बियाः दकले न्हापां भूमिका च्वयादीगु खः । थ्व सफू स्वयां न्ह्यःया सफुती सुनांनं भूमिका च्वःगु खनेमदु । थुबलेनिसें नेपालभाषा साहित्या सफुती भूमिका च्वय्गु ज्या न्ह्याःगु खः । थुगु भूमिका खनाः चन्द्रसम्शेरं औठपहरियात छुवयाः ज्वंकेहल । ज्वनाः सिंहदरवारय् यंकाः "थज्याःगु ज्या हाकनं जक सँ छन्त जेलय् स्वथना वी" धकाः ख्याच्वः नं बियाहल (हृदय, ने.सं.११०२) ।

पद्य साहित्य

नेपालभाषाया पुनर्जागरण कालय् पद्य साहित्यया नं विकास जूगु दु । पद्य साहित्य विकास यायगुली योगदान बियादीपिं सिद्धिदास अमात्य, योगवीरसिं कसाः, फत्तेबहादुर सिं पिं खः । वय्कःपिं मध्ये नं सिद्धिदास अमात्यं आँपालं पद्य साहित्य च्वयाः नेपालभाषाया धुकू जाय्कादीगु दु, तर वय्कःया जीवनकालय् *सज्जनहृदयाभरण* (ने.सं. १०४०) छगू हे जक पिदन ।

सिद्धिदासया दकलय् न्हापांगु सृजना कथं खय्भाय्या सुन्दरी पत्रिकाय् पिदंगु खः । बनारसय् गठन जूगु 'रसिक समाज'पाखें विसं १९६३ ने.सं.१०२६ स पिदंगु खः । थुगु पत्रिकाया सिद्धिदासया 'धार्डि जिथेनं फुकई' भवः दुगु समस्यापूर्ति कविता थासा आँखलं पिदंगु खः। थुगु समस्यापूर्ति कवितायात हे नेपालभाषां दकलय् न्हापां थासा आँखलं पिदंगु रचना नालाकयातःगु खः, तर रवि शाक्यजुं काशीनाथ तमोट (नेपालभाषा वाङ्मय, ने.सं.१९३५)जुयात उद्धृत यानाः नेपालभाषां थासा आँखलं पिदंगु राजीवलोचन जोशी (विसं १९०५-१९८६)या *केदारकल्प* (विसं १९६१/ ने.सं.१०२४) काव्य सफुती दुथ्याःगु 'सूँ सूँ सूँ भसुकाल वया' शिर्षकया सिलः थासा आँखलं पिदंगु नेपालभाषाया न्हापांगु रचना खः धयादीगु दु । वय्कलं थ्यंमथ्यं ५०गू सफू देछानाः नेपालभाषा साहित्यया धुकू जाय्कादिल । मातृभाषा तःमि याय्त् थःगु हे दामं *सज्जनहृदयाभरण* सफू पिक्कादिल । वय्कःयाः थ्व सफुती भारतीय नीतिशास्त्रया आँपालं प्रभाव लाःगु खनेदु । थुकी *चाणक्य नीति*, *पञ्चतन्त्र*, *हितोपदेश*, *रामचरितमानस*, *सुभाषितरत्नभाण्डारम्*या प्रभाव लाःगु दु (शाक्य,ने.सं.१९३८) । वय्कलं '*सज्जनहृदयाभरण* सफुती वय्कःया जीवनय् भोगेयाःगु आर्थिक अभाव, आर्थिक दुरावस्थाया कारणं परिवारपाखें फय्माःगु अपमानया पीडाबोध स्पष्ट खनेदु ।

राणाकालीन इलय् जनतां शिक्षा कायगु तसकं तःधंगु अपराधकथं कयातःगु इलय् नं वय्कलं शैक्षिक जागरणयानितिं थःत पानादिल । उगु इलय् नेवाःतसें शिक्षा काय्त् ग्यानाच्चंगुलिं थीथी उपमा छयलाः सचेत यायगु कुतः यानादिल । शिक्षाया महत्व थकाय्त् सफू व शिक्षायात उपेक्षा याइन्हेसित पापी व पशुया उपमा तकं छयलादिल । वय्कलं *स्वंगू ऋण* (ने.सं.१९२०) सफुती थ्व खँ न्यथनादीगु दु । वय्कलं त्रिभाषी शिक्षा माःगु खँ नं *संचय* (ने.सं.१९०३) सफुती न्यथनाः दीगु दु । थीथी शिक्षा काय्त् नं अनुवाद याय्माःगु खँय् वःबियादीगु दु । थुगु खँ वय्कलं *सज्जन हृदयाभरण* (ने.सं.१९०९) सफुती न्यथनाः दीगु दु (जोशी, ने.सं.१९४०) । खँय् भाय् बाहेक मेगु भाय्यात न्हंकाछवय्माः धाइपिं राणा शासकतय्गु इलय् थःगु मांभाय् प्रति अनुराग क्यनेगु व नेवाः भाय्, धर्म व सामाजिक कुरीतिपाखे सुधारकया चेतना वय्गु थ्व न्हेलुवाया चिन्तनया चिं खः (मल्ल, ने.सं.१०९९, पृ.११) । वय्कलं *महाकाव्य*, *खण्डकाव्य* व मेमेगु यानाः ४४ गू सफू च्वयादिल ।

नेपालभाषाया पुनर्जागरण कालय् पद्य साहित्यया माध्यमं सामाजिक चेतना थनेगुली योगवीर सिंहया नं योगदान दु । वय्कःया कविता मुना सफू 'योगसुधा' ने.सं.१०७१ स पिहांवल । थुकी ने.सं.१०४७-१०४९ तकया दुने बुद्धधर्म व नेपालभाषा पत्रिकाय् पिहांवःगु कविता व मेमेगु कविता यानाः मुक्कं २९पु कविता दुथ्याः ।

योगवीर सिंहं कालिदासं च्वःगु *शकुन्तला* यात नेपालभाषां *शकुन्तला* हे नामं अनुवाद नं यानादीगु दु । उकिया हे 'नेपालभाषा' (ने.सं.१०४८) मे (गुगु ने.सं.१०७१ स पिहांवःगु 'योगसुधा' दुथ्याकातःगु दु) नेपालभाषाय् विशेष जागरण हय्त ताःलात । "नेपालभाषा जीर्ण जूगु अल्सी मचासे भिंकेनु । भारतीय शास्त्रभवनं मान थ्वैत बीके नु" धकाः नेपालभाषायात भिंकेगु व शिक्षाय् दुने नेपालभाषा दुथ्याकेमाःगु आह्वान यानादिल । थ्व हे कविताया माध्यमं नेपालभाषाय् विशेष जागरण हय्त ताःलाःगुलिं चित्तधर हृदयजुं वय्कःयात प्यंगः थां मध्ये छगः थां धयादीगु खः ।

नाटक

पुनर्जागरण कालय् नेपालभाषाया साहित्यकारतसें नाटक नं सृजना याःगु खनेदु । थ्व इलय् सापारु व यँयाःबले नाटक क्यनीगु परम्परा दुगु खः। ने.सं.१०४५ स यलया उकुवहाःपाखें सार्वजनिककथं सर्वाथसिद्ध नाटक न्यादंतक २५गू त्वाल्य् क्यन । उगु नाटक लोकं ह्वाःगुलिं यलया भिंछे, बहाःपाखें नं वीरकुश नाटक क्यन । ने.सं.१०४५ स हे चैत्यराजं असनय् वीरकुश नाटक न्हिं प्यघौया ल्याखं च्यान्हतक क्यन (जोशी, विसं २०७५) ।

योगवीर सिंह ने.सं.१०४८ स कालिदासं च्वःगु शकुन्तला यात नेपालभाषां शकुन्तला (अपूर्ण, छद्मःजक) हे नामं अनुवाद नं यानादीगु (तमोट, ने.सं.१११८) स्वयंबले पुनर्जागरण कालय् नाटक नं विकास जूगु खनेदु ।

भाषा व्याकरण

नेपालभाषा व साहित्ययुजक लिकुनाच्वंगु समाजय् भारतया विवेकानन्दया हःपालं मांभाय्या सेवा याय्त वःम्ह शुक्रराज शास्त्रीं ने.सं.१०४८ स नेपालभाषा व्याकरण व जागरण कविता च्वयादिल (जोशी, विसं २०७५) । सिद्धिदास अमात्यं सिद्धि व्याकरण, व धर्मादित्य धर्माचार्यं संक्षिप्त नेपालभाषा व्याकरण च्वयादिल । सिद्धिदास अमात्यं सिद्धि व्याकरण थःगु छगू व्याकरणिक सिद्धान्त दय्केत च्वयादिल । धर्मादित्य धर्माचार्यं संक्षिप्त नेपालभाषा व्याकरण (अप्रकाशित, १०४६), नेपालभाषायात कलकत्ता विश्वविद्यालयपाखें मान्यता वीकेत च्वयादिल (तमोट, ने.सं. ११३५) । वैयक्तिक कथं थःथःगुकथं व्याकरण च्वय्गु ज्या यात, तर शुक्रराज शास्त्रीं च्वयादीगु नेपालभाषा व्याकरण छगू जक पिहांवल मेगु पिमदं । थ्व नेपालभाषा व्याकरण ने.सं.१०४६ स च्वःगु खःसां ने.सं.१०४८स जक पिदन (तुलाधर, ने.सं.११२०) । शुक्रराज शास्त्रीं नेपालय् व नेपालभाषा खेलय् आर्यहिन्दू संगठन बल्लाकेत नेपालभाषायात अतिकं मालाच्वंगु थ्व सफू च्वःगु खनेदु । वय्कः अखिल भारतवर्षीय हिन्दू महासभा, दिल्लीया महोपदेशक खः । थुगु सभाया संस्थापक व नायः मदन मोहन मालवीजुं छन्हु शास्त्रीयात “अब तुम अपने नेपाल मे आर्य हिन्दू संगठन करो” धाःगुलिं वय्कलं थुगु व्याकरण च्वयादीगु खः। थुगु व्याकरण च्वय्त योगवीर सिंह, हरिकृष्ण श्रेष्ठ, आनन्दराज श्रेष्ठ, अच्युतानन्द श्रेष्ठ व वैकुण्ठप्रसाद लाकौलपिनिगु गुहालि काःगु खः(तमोट,ने.सं.११३५) ।

शुक्रराज शास्त्रीया नेपालभाषा व्याकरणया मू उद्देश्य नेपालभाषायात छगू स्तरीय भाषा कायम याय्गु नितिं समकालीन छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु नेपालभाषाया लिधंसाय् थुकिया व्याकरणिक नियम दय्केगु । नेपालभाषाया स्वरूप प्रवृत्तिया रक्षा जुइकथं थुकियात परिष्कृत याय्गु व नेपालभाषायात काव्य शास्त्र व ब्वने सफू आदि च्वय्गु नितिं व्यवहारिक व परिष्कृत माध्यम दय्केगु खः। शुक्रराज शास्त्रीया नेपालभाषा व्याकरणय् पाणिनीया संस्कृत अष्टाध्यायी व्याकरण, अङ्ग्रेजीया नेसफिल्ड ग्रामर आदिया प्रभाव लाःगु खनेदु । थ्व व्याकरणय् संस्कृत भाषाय् छ्यलीगु विसर्ग व नेपालभाषाय् छ्यलीगु विसर्गया भिन्नताया स्पष्टिकरण, नेपालभाषाय् छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु हिज्जे खँवः रूप, क्रियापद, पद विन्यास व वाक्य विन्यासयात दुवालाः ल्वःगु नियम क्वःछिनातःगु दु (तुलाधर, ने.सं.११२०) । शास्त्रीजुं थुगु व्याकरण च्वयादीबले हिन्दी भाषायात ‘आर्यावर्त देशया राष्ट्रभाषा’ व नेपालभाषायात ‘प्रान्तीय नेपालभाषा’ भाःपिया च्वयादीगु खः(शास्त्री, ने.सं.१०४८) । थ्व व्याकरणय् वर्णविचार, शब्दविचार व वाक्यविचारया सूक्ष्म भेद-उपभेदया खँ न्हेथनातःगु दु (तमोट,ने.सं. ११३५) ।

शुक्रराज शास्त्री यलया जोशी खःसां वय्कःया जन्म भारतया वनारसय् जूगुलिं संस्कृत-हिन्दी, अङ्ग्रेजी जक ब्वंगुलिं नेपालभाषां बांलाक खँल्हाय्गु व च्वय्मसःगु स्वीकार यानाः थुगु व्याकरणय् आपालं थासय् अशुद्ध जुइफु धयादीगु दु । उकिं वय्कलं निथी भाय् ल्वाकछ्यानाः ‘मिलेजुया’ (शास्त्री, ने.सं.१०४८) ‘बदले जुइ’ (शास्त्री,ने.सं.१०४८) थेंजाःगु खँव छ्यलातःगु दु । अथे हे पारिभाषिक शब्द संस्कृत व अङ्ग्रेजीं नं बियातःगु दुसा क्रियाया अर्थ हिन्दी नं बियातःगु दु । गथेकि, हये -(To bring लाना), ल्यये - (To choose चुनना) तये - (To put रखना) (शास्त्री,ने.सं.१०४८) । थ्व व्याकरणं नेपालभाषाया व्याकरणिक स्वरूपलिसें सीके खनीसा अङ्ग्रेजी, संस्कृत व हिन्दी भाषाया नं ज्ञान काय्खनी ।

अनुवाद साहित्य

पुनर्जागरण कालय् अनुवाद साहित्यया नं विकास जूगुदु । ने.सं.१०२९ स निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं धर्मलिसे स्वाःगु प्रज्ञापारमिताया च्याभवः श्लोकय् २१पु सिलःया अनुवाद यानाः श्री प्रज्ञापारमिता देवीयागु एक विशति श्लोकया भाषा सहित नामं पिथनादिल । हरितालिका भवँतय् थानातःगु थुगु ग्रन्थ मूल संस्कृतय् च्वयातःगु ललितविस्तर ग्रन्थया शब्द शब्दया भावानुवाद मखुसे फयांफक्व लिक्क हय्त कुतः यानादीगु दु (वज्राचार्य, ने.सं. १०९८) । थ्व सफू नेपालभाषाया लागि गद्य साहित्य विद्याया मूवंगु योगदान खः (मल्ल, ने.सं.१०९९) । वय्कलं ललितविस्तर जक मखु भद्रकल्पावदान, स्वयम्भू पुराण, गुणकारण्डव्यूह, आर्य अष्टसहस्रिका, सुचन्द्र गृहस्पति,

ताराशत नाम आदि थीथी धार्मिक ग्रन्थया सार कया: प्रचलित भाषां अनुवाद यानादिल । ने.सं.१०४२ व १०४३ स निष्ठानन्द बौद्ध धर्म सम्बन्धी थीथी विषय दुगु हे सफू बोधिचर्यावितार अनुवाद याना: पिथनादिल (हृदय, ने.सं.११०२) ।

नेपालभाषाय् दकले न्हापां धर्मलिसे स्वापू मदुगु अनुवाद यानातःगु सफू जगतसुन्दर मल्लया ईसपं दएकातगु बाखं खः (केशरलाल, ने.सं.१११२-१३) । मचातयत्त व्वंकेत विश्वप्रसिद्ध ४७ पु बाखं दुगु एसप्स फेब्ल्सयात नेपालभाषां अनुवाद याना: ईसपं दएकातगु बाखं ने.सं.१०३५ स पिथनादिल । थुकिं अङ्ग्रेजी भाषाया बाखंयात नेपालभाषां अनुवाद याना: विश्वप्रसिद्ध बाखं नेपालभाषाय् दुतहःगु खः (बज्राचार्य,ने.सं.११२९) । वयकलं रोमया ऐतिहासिक उपन्यास पेटर पार्लि नं अनुवाद यानादिल । गद्य शैली अनुवाद यानातःगु थ्व सफू नेपालभाषाया क्षेत्रय् अनुवाद साहित्यया सुरुवात नं खः । सिद्धिदासया हःपालं जगतसुन्दर मल्लं एसप्स फेब्ल्स व पेटर पार्लि यात नेपालभाषां अनुवाद यानादीगु खः । थुगु खं वयकलं सज्जन हृदयाभरण (ने.सं.११०१) सफुती न्ह्यथनाःदीगु दु ।

ने.सं.१०३५ स जगतसुन्दर मल्लं ईसपं दएकातगु बाखं पिथने धुंका: धार्मिक सफू जीवरत्न बज्राचार्यजुं ने.सं.१०३७ स अपरमिता व ने.सं.१०३९ स दानगाथा अनुवाद याना:पिथनादिल । नानीकाजी बज्राचार्यजुं नं बुद्धोक्तसंसारमय सफू अनुवाद याना: पिथनादिल (मल्ल, ने.सं.१०९९) । धर्मादित्य धर्माचार्य बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिकाय् पालि व संस्कृतभाषाया बौद्ध साहित्ययात नेपालभाषां अनुवाद याना: नेपालभाषाय् अनूदित साहित्य ब्वलंकेगु भूमिका म्हितादिल ।

पाठ्य सफू

पुनर्जागरण कालय् पाठ्यसफू पिथनेगु भवलय् जगतसुन्दर मल्लं नेवा: भासं आँखः व्वंकेत अङ्ग्रेजीया नेपालीभाषां व पालिभाषाया अङ्ग्रेजी अर्थ तया: डिक्सनरी नं च्वयादीगु दु । वयकलं विद्यार्थीतयत्त अङ्ग्रेजी व्वंकेत इङ्लिस ग्रामर इन पर्वतिया नामं पर्वतिया भाषां अङ्ग्रेजी ग्रामर नं च्वया: पिथनादिल । नेपाली अङ्ग्रेजी फष्टबुक (नेपालभाषा), गोरखाली अङ्ग्रेजी फष्टबुक, गोरखाली भाषाको इसपको कथाहरू, सुगमबोध गणित (गोरखाली) सफू नं च्वया: प्रेसय् वंगु खं ग्रामरया कभर पृष्ठय् न्हेथनातःगु दु, तर उगु सफू पिहां मवः (हृदय, ने.सं.११०२) ।

शुक्रराज शास्त्री नं नेवा: मस्तय्गुनितिं बाल साहित्यया सफू नं च्वयादिल । वयकलं वर्णमाला निसें रीडरतक नं थीथी तगिया नितिं च्वयादिल । ने.सं.१०५० स प्रारम्भिक ईया आखःसय्कीपिं मस्तय्गु नितिं नेपालभाषा वर्णमाला, मस्तयत्त बाखं, निवन्धया माध्यमं नैतिक शिक्षा बीगु, च्वय्गु ब्वनेगुली अभिरुची ब्वलंकेगु नितिं नेपालभाषा रीडर भाग १,२ च्वया: पिकयादिल (तुलाधर,ने.सं.११२०) ।

पत्रकारिता

राणा शासकतसें नेपालं पत्रिका पिथने मव्युगुलिं ने.सं.१०४५ स जगतमान वैद्य अर्थात् धर्मादित्य धर्माचार्य कलकत्ताय् आँखः ब्वनाच्चंगु इलय् बुद्धधर्म नांया पत्रिका कलकत्तां पिथनादिल । भारतय् न्ह्याच्चंगु बङ्गाल स्वतन्त्रताया प्रभाव जगतमान वैद्ययात नं लात (तुलाधर, विसं २०७०) । उगु हे इलय् स्थविरवाद बुद्ध धर्म प्रचारया नितिं कलकत्ताय् वःपिं अनागरिक धर्मपालतय्गु संगत व प्रभाव लाना: जगतमान वैद्य युनिभर्सिटीया जाँच सिमधःतले जगतमान धर्मराजिक विहारय् वना: अनागरिकजुयात गुरु भाःपिया: बुद्ध धर्म व स्थविरवादया ज्ञान काल । ज्ञान काय्धुंका: वयकलं थःगु नां धर्मादित्य धर्माचार्य तयादिल (लाकौल, ने.सं.११०५) । उगु हे इलय् कलकत्ता विश्वविद्यालया भाइस चान्सलर आँशुतोष मुखर्जी मांभाय्यात म्याट्रिकनिसें अनिवार्यकथं पाठ्यक्रमय् तया: बङ्गाली, हिन्दी आदि भाषायात कलकत्ता विश्वविद्यालयं भर्नाकुलर विषयकथं थाय् बिल । उकिंयाना: उगु विश्वविद्यालया नेपाली विद्यार्थीतसें नं धर्मादित्य धर्माचार्यया नायःसुइ मुखर्जीयात नापालाना: थःगु मांभाय्यात नं थाय् बीमाःगु माग तल । उगु मागयात सम्बोधन याना: विश्वविद्यालयं ने.सं.१०३९ (सन् १९१८) स नेपाली भाषायात मान्यता बिल तर “नेपालभाषाय् पाठ्यसफू याय्बहगु सफू मदुगुनिगुलिं नेपालभाषायात भर्नाकुलरय्

विषयकथं दुथ्याके मछिनि” धका: त्वहचिना: मान्यता मब्यू । थुकिंयाना: धर्मादित्यं प्रवासय् च्वना:नं थ:त नेपालभाषा उत्थानया आन्दोलन न्हाकादिल ।

“आ: नं भ्नी नेपालीतय् थ:गु भाषा व साहित्ययात उन्नति याय्गुली कुत: मयातसा भ्नीत त:धंगु पाप लायि” धइगु विचा: याना: वय्कलं थ:गु जीवन बुद्ध धर्म व नेपालभाषा च्वन्त्याकेगु ज्या यानादिल । कलकत्ता विश्वविद्यालयं नेपालभाषायात पाठ्यसफू याय्वहगु सफू मद्गु त्वहचिना:भर्नाकुलरय् विषयकथं दुमथ्याकुगुलिं उकियात मा:गु पाठ्यसफू पिकाय् फइगु विचा:यानादिल । नेपालभाषाय् आपालं च्वमि दय्केगु न्हून्हुगु कृति पिकाय्गु नितिं तत्कालीन समाजय् भाषिक, साहित्यिक जागरण हय्मा:गु व थुकिया नितिं दकलय् बांला:गु माध्यम पत्रिका प्रकाशन ख: धइगु विचा: यानादिल । तर थुगु इलय् तक नेपालभाषाय् पत्रिका पिकाय्गु परम्परा हे मद्गुनिगु व गुगु नं कथंया जागरणया ज्या राणा सरकारं याके मबीगु जूगुलिं धर्मादित्यं कलकत्तां हे नेपालभाषा पत्रिका पिकाय् नेवा:तयत् नेपालभाषा व साहित्य उत्थानया ज्याय् मंका:कथं व्वति काय्केगु क्व:छिनादिल । थये विचा:याना: वय्कलं चन्द्र शम्सेरया इलय् बुद्धधर्म नांया पत्रिका पिकाय्दिल । थ्व हे गैर सरकारी कथं व नेपालभाषां दकले न्हापां पिहांव:गु पत्रिका जुल । धर्मादित्य धर्माचार्य नं नेपालभाषाया जक मजूसे आदिवासी जनजातिया हे न्हापांम्ह पत्रकार नं जुयादिल । वय्क: नेपा:या हे स्वतन्त्र पत्रकार कथं स्थापित जुयादीम्ह पत्रकार नं ख: । पत्रिका पिकाय्गु भवलय् सम्पादक, प्रकाशक, व्यवस्थापक जक मखु सम्पादकीय लिसेलिसं पत्रिकायात मग:गु मचा:गु च्वसु नं थ:म्हं हे च्वयादिल (तुलाधर, ने.सं.११२०) । थुकिं याना: नेपालभाषाया साहित्यकारतयत् संगठित यायत् ता:लात । थ्व हे पत्रिकाया माध्यमं हे सिद्धिदास अमात्य, योगवीर सिंह, फत्तेबहादुर सिंह, वैकुण्ठ प्रसाद लाकौल, हरिकृष्ण, तारा, अशान्त हृदय, धर्मादित्य धर्माचार्य, रत्न व शुभदिन प्रकाशपिनिगु कविता पिहांवल, गुकिंयाना: पुनर्जागरण कालय् आपालं साहित्य विकास जुल ।

ने.सं.१०४५ स पिहांव:गु बुद्ध धर्म पत्रिकाया निगुलिं ल्याखय् मुक्कं धार्मिक, बुद्ध धर्म सम्बन्धी लेख, शिक्षा व समाचार दु । थुकी सम्बत् नं बुद्ध सम्बत् २४६९ जक दु नेपाल सम्बत् मद्गु (श्रेष्ठ, ने.सं.१०९२,पृ.८) । बुद्ध धर्म पत्रिका निगू ल्या: पिहांवयालिं वैकुण्ठप्रसाद लाकौलं ने.सं.१०९२ स धर्मादित्ययात छपु पौ च्वया: पत्रिकाया उद्देश्ययात ल्वय्क छपु बुद्धस्तोत्र नं तया: पत्रिकायात धार्मिक जक मयासे उकी साहित्ययात नं स्थान वियेगु थजु धका: इनाप याना: छवत । भ्रिलाति लिपा बुद्ध धर्मया क्वसं नेपाल भाषा शब्द नं तना: स्वंगूगु ल्या:या पत्रिका पिहांवल । लिपा बुद्ध धर्म व नेपालभाषा नेपालभाषा साहित्यया मुखपत्र धका: च्वया: पत्रिका पिहांवल (लाकौल,ने.सं.१०९२) । राज्यं छगू धर्म छगू भाषा नीति कयाच्वंगु इलय् थ:गु धर्म व भाषाया अधिकार थम्हं हे कायत् न्त्यचिल । थ्व हे हेतुया मुखपत्र धका: घोषणा या:गुलिं क्वत्येका: च्वपिं जनताया मुखपत्र जुल । पत्रिकाय् धार्मिक व साहित्यिक निगुलिं च्वसु पिकाय्गु उद्देश्य क्व:छित । बुद्ध सम्बत् लिसं नेपाल सम्बत् नं च्वल ।

रुसय् लेनिनं विश्वय् दकले न्हापांया समाजवादी राज्य स्थापना या:गु, चीन व भारतय् नं साम्राज्यवादया विरोध याना: जनतां सङ्घर्ष च्वन्त्यानाच्वंगु, एसियाय् सकभनं जनतायाके थ:गु अधिकारया चेतना वयाच्वंगु इलय् भारतया बङ्गाल प्रान्तय् थ:गु मां भाय् व जातीय संस्कृतिया जागरण वल । उगु जागरणया प्रभाव नेपालय् नं लात । धार्मिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक व राष्ट्रिय पुनर्जागरणकथं नेवा: ल्याय्म्हपिंके व:गु उत्साहया प्रभावं थ्व पत्रिकाय् नं ह्युपा: वल । उकिंयाना: थ्व पत्रिका पुनर्जागरणया मुखपत्र जूवन । समाजय् ह्युपा: हय्गु क्रान्तिकारी दृष्टिकोणया प्रतिविम्ब थुकी मद्गु, तर साहित्यिक व संस्कृतिया उत्थान याय्गु भावनाया पुनर्जागरण याय्गु हे थ्व पत्रिकाया मू आज्जु ख: । सुधारवादी उदारपन्थी आन्दोलनया मुखपत्रया रूप थ्व पत्रिकां काल (श्रेष्ठ, ने.सं.१०९२) । योगवीर सिंया च्वसु पिकाय्गु माध्यम नं थ्व हे पत्रिका जुल । थुकी “नेपालभाषा जीर्ण जूगु अल्सी मचासे भिकेनु । भारतीय शास्त्रभवनं मान थ्वैत बीके नु” धका: नेपालभाषायात भिकेगु व शिक्षाय् दुने नेपालभाषा दुथ्याकेत आह्वान नं यानादिल । नेपालभाषा साहित्यय् कविता विधाय् वैकुण्ठप्रसाद लाकौलं ‘बुद्ध स्तुति’ ‘होयेत्यंगु सावाँयात’ व ‘वसन्तवाणी’ रोमानीवादी कविता च्वया: थ्व हे पत्रिकापाखें दूत हयादिल (श्रेष्ठ, ने.सं.१०९२) ।

धर्मादित्य धर्माचार्यजुं ज्या यानाच्वंगु तत्कालीन राणा सरकारया सह याय्मफुत । नेपालभाषा व नेपालभाषा साहित्यया नं मुखपत्र घोषणा यानात:गु बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिका जनताया विद्रोहया पत्रिका थें ताय्का: धर्मादित्य धर्माचार्ययात खरदार जागिरया लोभ क्यना: ने.सं.१०५० स बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिकायात

दिकेविल (तुलाधर, ने.सं.११२०) । न्यादँ जक थुगु पत्रिका पिहांवःसां भाषिक साहित्यिक जागरण हय्गु व दकले न्हापां नेपालभाषा पत्रिकाया जग नीस्वनेत ताःलाःगु दु । थुकिया श्रय धर्मादित्य धर्माचार्ययात न्ह्याक्व व्यूसां गाइमखु । निष्ठानन्द, सिद्धिदास, जगतसुन्दर व योगवीर सिंहया योगदानयात लुमंकाः वय्कःपिन्त चित्तधर 'हृदय' जुं पुनर्जागरण कालया नेपालभाषा साहित्यया प्यंगःथां धयादिल, तर वय्कःपिनिगु थें हे योगदान यानादीम्ह धर्मादित्य धर्माचार्ययात धाःसा उगु पुचलय् न्ह्यंकांमदी । थथे जुगु नं धर्मादित्य धर्माचार्यया नितिं अन्याय जूगु थें ताः । प्यंगःथांया पुचलय् धर्मादित्य धर्माचार्ययात नं दुथ्याकाः प्यंगः थां मखु न्यागः थांकथं भीसं काय्माःगु दु । थथे याःसा जक धर्मादित्य प्रति न्याय जुइ थें ताः ।

लिपी वःगु ह्युपा

ने.सं.१०२९ स निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं प्रज्ञापारमिताया सिलःया अनुवाद यानाः श्री प्रज्ञापारमिता देवीयागु एक विंशति श्लोकया भाषा सहित नामं पिथनादिल । वयां लिपा वय्कलं ने.सं.१०३०-१०३४ तक थानाः ललितविस्तर पिथनादिल । उगु इलय् नेपालभाषाय् थासा आखलं सफू पिकायगु चलन मद्दिनिगुलिं ल्हातं हे नेपाल लिपिं सफू च्वयाः पिकाइगु खः । नेपालभाषाय् दकले न्हापां थासा आखलं देवनागरी लिपिं सफू पिकयादिल । थुबले निसें स्वतः स्फूर्त देवनागरी लिपिं च्वइगु चलन थौंकन्हय्तक नं न्ह्याना च्वंगु दु ।

थीथी संस्थाया उदय

नेपालभाषा उत्थानया नितिं मंकाः व संगठनात्मककथं ज्या न्ह्याकेमाः धइगु विचाःयानाः धर्मादित्य थीथी संस्था नीस्वन । ने.सं.१०४० स औंर्य समाज स्थापना यात । ने.सं.१०४४ दिल्लीपुन्हि खुन्हु धमां साहुया छेंय् बुद्धधर्म उद्धार संघ नांया छगू संस्था नीस्वन । उकिया दुजःपि धर्मादित्य धर्माचार्य, खड्गराज, त्रिरत्नमान, बुद्धिरत्न, कूलदीप व चित्तधर हृदय खः(हृदय'ने.सं. १०८४५) । ने.सं.१०४४ गुंलाथ्व अष्टमीखुन्हु बुद्धोपासिका संघ नीस्वन । ने.सं.१०४६ श्री पञ्चमीखुन्हु नेपालभाषा साहित्य मण्डल नीस्वनाः नेपालभाषा विकासया नितिं दकलय् न्हापां संघ संस्था नीस्वनेगु ज्या नं धर्मादित्य धर्माचार्य यानादिल ।

लिखँ

भारतय् नं भरतेन्दु हरिश्चन्द्रया नेतृत्वय् ने.सं.१९८ निसें ने.सं.१०२०तक राष्ट्रीयता, सामाजिक सुधार, भाषिक सुधार व समृद्धिया ज्याखँ छगू आन्दोलनकथं हे न्ह्यात । थुकियात हे भारतया पुनर्जागरण आन्दोलनकथं काल । थुज्वःगु जागरणया प्रभाव नेपालभाषाय् नं लात । प्राचीनकालय् तसकं च्वन्त्याय्धुकूगु नेपालभाषा साहित्य मध्यकालय् अर्थात शाहकालय् वयाः सुषुप्त अवस्थाय् थ्यंगु राणकालय् वयाः ला भुन थुकिया अस्तित्व हे न्हावनीगु अवस्थाय् हे थ्यन । थुकिं गुलिगुलिं ल्याय्म्हतसें न्ह्यलं चाय्काः व नैराश्यतां जाःगु काव्य साहित्य पिहांवयाच्वंगु इलय् बौद्ध धर्म, इतिवृत्तात्मक कविता, नैतिक शिक्षा, मातृभाषा शिक्षा व जागृतिसूचक सुधारवादी गद्य व पद्यया लँ ज्वन । ने.सं.१०५० अर्थात् धर्मादित्य धर्माचार्य नेपालभाषा साहित्य, संस्कृति व धर्मया उत्थानया ज्या यानाच्वंगु तत्कालीन राणा सरकारया सहयाय्मफुत । बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिका जनताया विद्रोहया पत्रिका थें ताय्काः पत्रिकायात दिकेविल । थुगु ईतकया दुने नेपालभाषा व नेपालभाषा साहित्यया विकासया लागि जागरण वःगु ई खः ।

थुबलेनिसें नेपालभाषाय् गथे नवात अथे हे च्वय्गु धयाहल । थ्व पलाःनेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरणया व्याहांचुलि सः खः । उकिंयानाः भीसं गथे नवात अथे हे च्वयाहल तर नेपालभाषा नवाइपिं थीथी समुदायया मनू दुगुलिं वय्कःपिन्सं थःथःगु समुदाय कथं भाय् ल्हाइगुलिं उकथं हे च्वय्गु नं यानाहल ।

पुनर्जागरण कालय् गद्य साहित्य दुने ललितविस्तर, शिवविलास बाखं, ईसपं दएकातगु बाखं पिहांवल । भूमिका व थीथी च्वसू नं विकास जुल । पद्य साहित्य दुने सिद्धिदास अमात्य, योगवीर सिंह, धर्मादित्य व मेमेपिं साहित्यकारपिनिगु कविता पिहांवल । थ्व हे कालय् नाटक, भाषा व्याकरण, अनुवाद साहित्य, भूमिका च्वय्गु परम्परा, पाठ्यसफू, पत्रकारिता व थीथी संघ-संस्थाया नं विकास जुल ।

निष्ठानन्द, सिद्धिदास, जगतसुन्दर व योगवीर सिंहया योगदानयात लुमंकाः वयकःपिन्त चित्तधर 'हृदय' जुं पुनर्जागरण कालया नेपालभाषा साहित्यया प्यंगःथां धयादिल, तर वयकःपिनिगु थें हे योगदान यानादीमह धर्मादित्य धर्माचार्ययात धाःसा उगु पुचलय् न्त्यंकांमदी । थुकिं यानाः धर्मादित्य धर्माचार्यया नितिं अन्याय जूगु थें ताः । प्यंगःथांया पुचलय् धर्मादित्य धर्माचार्ययात नं दुथ्याकाः प्यंगः थां मखु न्यागः थांकथं काःसा जक वयकःया योगदानया सम्मान जूवनी ।

कृतज्ञता

थ्व च्वसु च्वय्त मूवंगु सल्लाह सुभावा विद्याः गुहालि यानादीपि प्रा. डा. चुन्दा वज्राचार्य व प्रा.डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठजु व अज्ञात समीक्षपिंप्रति कृतज्ञ जुसें सुभाय् विद्याचवना ।

लिधंसा

कर्माचार्य, माधवलाल (ने.सं.१११२-१३), नेपालको शिक्षा विकासमा माष्टर जगत सुन्दर मल्लको योगदान, भक्तपुर, ११(१२) २ ।

केशरलाल (ने.सं.१११२-१३), जे.एस. मल्लया ईसपं दएकातगु बाखं, भक्तपुर, ११(१२) १५ ।

जोशी, राजनलाल (ने.सं.११४०), सिद्धिदास महाजुया साहित्यय् प्रगतिशीलता, (ओमकारेश्वर श्रेष्ठ, सं.) नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग ।

(वि.सं. २०७५), नेपालभाषा साहित्यको इतिहास, (श्रवण मुकारुड, सं.), मातृभाषा साहित्यको इतिहास (भाग १), नेपाल प्रज्ञा-प्रतिस्थान, २४३-२९५ ।

तमोट, काशीनाथ (ने.सं.१११८), नेपालभाषा साहित्यया ध्वःकिया, नसना पब्लिकेशन ।

(ने.सं.११३५), नेपालभाषा वाङ्मय, रामभक्त भोमि ।

(ने.सं.११३५), शुक्रराजया नेपालभाषा व्याकरणया पृष्ठभूमि, मतिना ८(१८), ४२-४३ ।

तुलाधर, प्रेमशान्ति (ने.सं.११२०), भीगु सिर्जनाया पुचः, नेपालमण्डल घःचाः धुकू ।

(ने.सं.११२०), नेपालभाषा साहित्यया इतिहास, नेपालभाषा एकेडेमि ।

(वि.सं. २०७०), नेपालभाषा साहित्यको इतिहास, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

धर्माचार्य, धर्मादित्य (ने.सं.१०४९), बुद्ध धर्म व नेपालभाषा या सञ्चार विचार नेपालभाषा आन्दोलन व साहित्य प्रचार, बुद्ध धर्म व नेपालभाषा ५(३) ।

(ने.सं.१०९२), नेपालभाषा व थ्व या साहित्य, बुद्ध धर्म व नेपालभाषा १(२) ।

प्रधान, नर्मदेश्वर (ने.सं.१११३), युरोप व भारतया पुनर्जागरणया पृष्ठभूमि नेपालभाषा पुनर्जागरण आन्दोलन छगू चर्चा, जः ३०(१६) ।

वज्राचार्य, चुन्दा (ने.सं.११२९), समालोचनाया च्वसू मुना, वेद-ज्वाला प्रकाशन ।

मल्ल, कमलप्रकाश (ने.सं.१०९८), सिंकाःमिया स्वाःने, नेपालभाषा परिषद ।

(ने.सं.१०९९), ध्वाना सफूया धलः, लयता दवू ।

मल्ल, जगत सुन्दर (ने.सं.१०९२), ईसपं दएकातगु बाखं, (निक्वःगु संस्करण), मुनासः ।

लाकौल, वैकुण्ठप्रसाद (ने.सं.१०९२), न्त्य खँ, बुद्ध धर्म व नेपालभाषा (ने.सं.१०४५-५०) मुना, वैकुण्ठप्रसाद लाकौल ।

(ने.सं.११०५), नेपालय् हानं "स्थविरवाद" वयेकेत, व नेपालभाषा ह्वयेकेत धर्माचार्य,

(ने.सं.११०८), जिगु मिखाय् जे.एस.मल्ल, लाकौल पिथना ।

वैद्य, जनकलाल (ने.सं.११०४), पुनर्जागरणकाल, खेलुइताः, ५(५), ५-६ ।

(ने.सं.१११२), शिवविलास बाखं-छगू अध्ययन, खेलुइताः, १३(१३), ३६ ।

सिंह, फत्तेबहादुर (सं.) (ने.सं.१०५९), नेपाली-विहार, पिकाकः मदु.

शाक्य, रवि (ने.सं.११३८), आख्यानया सैद्धान्तिक अध्ययन व नेपालभाषाया प्राचीन-माध्यामिककालया आख्यान, लुमन्ति दवू ८(८), १८९ ।

(ने.सं.११३८), सिद्धिदास महाजुया सज्जन हृदयाभरण्य भारतीय नीति- साहित्यया प्रभाव, नेवाः प्रज्ञा, १(१), १०८-१३३ ।

शाक्य, मीनबहादुर (ने.सं.१०९८), (भूमिका), निष्ठानन्द वज्राचार्य, ललितविस्तर सूत्र, युवक बौद्ध मण्डल, ज्ञ ।

शास्त्री, शुक्रराज (ने.सं.१०४८), *नेपालभाषा-व्याकरण*, शुक्रराज शास्त्री ।

श्रेष्ठ, ओमकारेश्वर (ने.सं.११४०), सिद्धिदास महाजु (ने.सं.९८७-१०५०), *सिद्धिमा*; नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, xxiv-xxxiii ।

श्रेष्ठ, माणिकलाल (ने.सं.१०९२), *बुद्ध धर्म व नेपालभाषा* या स्थान नेपालभाषा साहित्यया इतिहासे, *बुद्ध धर्म व नेपालभाषा* (ने.सं.१०४५-५०), मुना, वैकुण्ठप्रसाद लाकौल ।

श्रेष्ठ, सिद्धिचरण (ने.सं.१०९२), भूमिका, *बुद्ध धर्म व नेपालभाषा* (ने.सं.१०४५-५०) मुना, वैकुण्ठप्रसाद लाकौल ।

“हृदय” चित्तधर (ने.सं.१०८४), *धर्मादित्य धर्माचार्य व नेपालभाषा व थ्वया साहित्य*, कलकत्ता नेपालभाषा साहित्य गोष्ठी ।

(ने.सं.१०९८)(मुंम्ह), *योगसुधा* (निक्व: खुसी), नेपालभाषा परिषद ।

(ने.सं.११०२), *भ्रीगु साहित्य* (स्वक: खुसी), नेपालभाषा परिषद ।